

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Din-Ahlak İlişkisinde Kavramsal Muğlaklık

Conceptual Ambiguity in Religion-Morality Relationship

Okan BAĞCI^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0809-3761

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Haziran 2023

Kabul tarihi: 12 Temmuz 2023

Anahtar Kelimeler:

Din felsefesi,
Ahlak,
Mantık,
Kavram,
Muğlaklık.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: June 23, 2023

Accepted: July 12, 2023

Keywords:

Philosophy of religion,
Morality,
Logic,
Concept,
Ambiguity.

ÖZ

Bu çalışmamızda din ile ahlak arasındaki ilişkinin zorunlu bir ilişki olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle sebep-sonuç ilişkisi bakımından din ile ahlak arasında mantıksal bir ilişkinin varlığı ele alınmıştır. Bu bağlamda, "Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaki olur." önermesinden yola çıkılarak, bu önerme kullanılarak oluşturulacak şartlı kıyasların geçerlilik durumları incelenmiştir. Böylece, ahlaki olmanın, davranış düzeyinde değil, kişilik düzeyinde ele alındığı durumlarda özellikle semavi dinler açısından ne denli hayati bir öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur. Ahlakın temellerinin neler olabileceğine kısaca değinilmiş, ayrıca bir ahlaki öğretinin en temel kavramlarından sayılabilecek "ödev" ya da "niyet" ve "fayda" ya da "sonuç" ödev ahlaki ve faydacılık açısından incelenmiş ve din-ahlak ilişkisi bağlamında bu kavramların nasıl anlaşılması gerektiği irdelenmiştir. Bir ahlak sistemi içerisindeki amaç ve sonuç gibi kavramların yer değiştirmesi ya da muğlaklaşmasının doğurabileceği menfi sonuçlar tahlil edilmiş ve konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir. Daha sonra, aynı sorunların din-ahlak ilişkisi çerçevesinde var olup olmadığı da örneklerle ele alınmıştır. Sonuç olarak, tüm ahlak sistemlerinde olduğu gibi din kaynaklı ahlak sistemlerinin de temel yapı taşlarının kavramlar olduğu kanaati paylaşılmış ve bu kavramların farklı yorumlanmasının ahlak sistemi açısından büyük bir tehdit oluşturduğuna işaret edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to evaluate whether the relationship between religion and morality is a necessary one. First of all, the existence of a logical relationship between religion and morality in terms of cause-effect relationship is discussed. In this context, based on the proposition "If a person believes in religion A, that person will be moral (within the framework of the moral teachings of that religion)", the validity of the hypothetical syllogism to be created using this proposition has been examined. Thus, it has been demonstrated how vitally important being morality is, especially in terms of monotheistic religions, when it is handled not at the level of behavior but at the level of personality. The basics of morality are briefly mentioned, and "duty" or "intention" and "benefit" or "result", which can be considered as the most basic concepts of a moral teaching, are examined in terms of duty ethics and utilitarianism, and how these concepts should be understood in the context of religion-moral relationship has been examined. The negative consequences that may arise from the displacement or ambiguity of concepts such as purpose and result in a moral system have been analyzed and examples related to the subject have been given. Then, it is discussed with examples whether the same problems exist within the framework of religion-morality relationship. As a result, it is mentioned that the basic building blocks of religion-based moral systems are concepts, as in all moral systems, and it is pointed out that different interpretations of these concepts pose a great threat to the moral system.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: okan_bagci@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

It is possible to say that there are three basic approaches in the grounding of morality: Cosmological, Anthropological and Religious/Theological. While the first of these grounds morality based on the universe, the second advocates a grounding approach that centers on human beings. The third type of justification claims that the basis of morality is God/religion.

Of course, there are also approaches that we can generalize as a secular moral understanding and argue that morality does not originate from religion or that morality has nothing to do with religion. In our study, rather than evaluating these approaches, we will try to evaluate how closely religion and morality have a relationship within the framework of the assumption that "religion is inherent in morality".

Would it be a big claim to say "If a person believes in religion A, that person will be moral (within the moral teachings of that religion)."? To put it more clearly, the fact that a person believes in a religion on the one hand, and acts contrary to the most basic teachings of that religion on the other, can be considered as mistakes stemming from human weaknesses. However, it seems perfectly natural to consider it as an inconsistency, at least, that someone systematically violates the boundaries accepted as essential by the religion he claims to believe in. It will be possible to remove this situation from being an inconsistency either by suspending the religion's goal of building societies consisting of moral individuals or by revealing the close connection between faith and morality as clearly as possible. Before evaluating the religion-moral relationship, it would be useful to briefly touch upon the morality of duty. For Kant, "duty" is what practical reason commands to the will, and whose value is in the intention, not in the result. Thus, it is clearly understood that the result, which is accepted as the basis in utilitarianism, leaves its place to intention from the point of view of duty morality. Moreover, from the point of view of this understanding, it is not possible to reduce the purposes to the means.

At the basis of the morality of duty is the commandment of practical reason: Perform your actions on the basis of such a principle that you can accept that principle to be universal. For example, if a person considers lying when he is in a difficult situation, he should not do so unless he accepts that "a person in a difficult situation can lie" should become a universal principle. We can contribute to the understanding of this approach by sharing an adaptation of an example that Kant also used.

Let's imagine a little boy going to the grocery store with a fairly large bill in his hand. The child is not old enough to know the value of money and wants to buy a piece of gum at the grocery store. The shopkeeper realizes the situation and takes the money from the child and gives the gum. He then tells the child's parents about the situation and returns the money. First of all, we would like to point out that the behavior of the shopkeeper is in line with "duty". However, the fact that an action is suitable for the duty does not mean that the action is based on duty. According to the morality of duty, it is possible to determine whether an action is right or not, only if it is known that the action is based on duty. This approach has very good justifications because when that person was returning the money, he may have done it not only because of duty, but also for fear of damaging his reputation. An action taken out of fear of losing people's trust and, as a result, of decreasing customers and profits, cannot be considered as the right action because it is not based on duty, even though it is appropriate for the duty. Ultimately, it should be essential to reach the right goals with the right tools.

This example shows us the extent to which the destructive effects of the displacement of purpose and effect can reach. Could similar situations also exist within the framework of the religion-morality relationship? It seems that it is possible to give a positive answer to this question. We can evaluate the above examples as "being a good person" and "going to heaven". From the point of view of the monotheistic religions, the purpose of the members of the religion is to be a good person, with faith in God, and the result is to go to heaven. At this point, let's assume that the purpose and the result are swapped. Thus, the goal has now become to go to heaven. This change may bring about seeking new ways to go to heaven: various rituals, spiritual support of a clergy, being a member of a religious group, and so on. This understanding will make it possible to compensate for being "bad" at the personality level, not at the behavioral level.

As a result, it would be a mistake to see a moral teaching as a collection of concepts, which could bring about the collapse of that system. Substituting concepts such as purpose-result or purpose-means interchangeably may first cause the moral system to collapse. The real danger will be that the corruption of the system may not be noticed and that the new system may be taken for granted by the people.

Giriş

Günümüze kadar var olmuş tüm dinlerin kendilerine ait ahlak sistemlerine sahip olduklarını söylersek mübalağa etmiş olmayız. Bu anlaşılır bir durumdur. Zira dinlerin, insanların içinde buldukları koşullarla baş edebilmeleri için yol göstermek gibi bir ortak yanları vardır. Örneğin, dinler insanların çektikleri acılarla baş edebilmelerine destek olmak üzere çekilen acıların sonunda yok olacağını vaat edebilecekleri gibi acıların geçmişte yapılan yanlışların bir sonucu olduğunu ileri sürebilirler veya insanların acıyı algılama biçimini değiştirebilirler. Bu teşhisler doğrultusunda uygulanacak tedavinin temeli ise her bir dinin kendi geliştirdiği ahlaki sisteme uygun bir toplum oluşturmalarıdır (Zagzebski, 2005, s. 344).

Ne var ki, din ile ahlak arasındaki ilişki ne bu kadarıyla sınırlı ne de tek yönlüdür. Çünkü herhangi bir ahlaki teori aslında bizlere neyin doğru, neyin yanlış olduğunu aktaran bir teoridir. Bir başka deyişle, bir normatif ahlak teorisi neyin yasak, neyin zorunlu, neyin izin verilebilir olduğunu belirler ve daha önemlisi tüm bunların “niçin” böyle olduğu sorusunu cevaplar (Mann, 2004, s. 283). Özellikle “niçin” sorusuna verilen cevaplar düşünce tarihi boyunca büyük tartışmalara sebep olmuştur.

Bu çerçevede Platon’un *Euthyphro* diyalogundan beri tartışılmalı olan “Tanrı bir şeyi iyi olduğu için mi emreder, yoksa bir şey Tanrı emrettiği için mi iyi olur?” sorusu her halükârda dinin ahlakla bir ilişki içinde olduğunu açıkça düşündürmektedir. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için ahlakın temellendirilmesi ve ahlak teorisi tipleri hakkında genel bir fikir sahibi olmak yeterlidir.

Ahlakın temellendirilmesinde üç temel yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür: Kozmolojik, Antropolojik ve Dinsel/Teolojik (Özlem, 2019, s. 28-33). Bunlardan ilki ahlaki evrenden yola çıkarak temellendirirken ikincisi insanı merkeze alan bir temellendirme anlayışını savunur. Üçüncü temellendirme biçimi ise ahlakın temelini Tanrı/din olduğunu iddia eder.

Ahlakın din ile temellendirilmesi “insanların hangi idealleri benimsemeleri gerektiği”, “temel ölçü olarak kabul edilmesi gereken ahlaki ilkelerin neler olduğu” ve “erdemli bir hayatın ölçüsünün ne olduğu” (Cevizci, 2018, s. 44) gibi kritik sorulara cevap vermekle kalmaz, ahlaka uygun bir yaşam sürmek için ihtiyaç duyulan motivasyonu da sağlar. Üstelik din bunları tüm inananlar için anlaşılabilir bir düzeyde gerçekleştirir. Neyin “iyi” neyin “kötü” olduğunun bilgisine sahip olmak insanları çoğu zaman ahlaken kabul edilemeyecek eylemleri gerçekleştirmekten alıkoyamaz. Bunun nedeni bilginin ahlaka uygun davranmak için gerekli olmakla beraber yeter sebep olmamasıdır (Kılıç, 2014, s. 362). Ahlaklı toplumların oluşması bilginin yanı sıra bir motivasyonu da gerekli kılar ki bu durum dinin sağladığı motivasyonun önemini ortaya koymaktadır.

Bir başka ifadeyle, Tanrı’nın buyruklarının kendisini daima iyiye ve doğruya yönelttiğine inanan birisi için “En yüksek iyi nedir?” sorusu, üzerinde kafa yorulması gereken bir soru değildir. Zira, onun için Tanrı’nın buyruklarını keşfetmek iyi ve doğru olanı keşfetmek anlamına gelir (Taliaferro, 1998, s. 218). Dinin, ahlak konusunda böylesine işlevsel olması, özellikle semavi dinlerin ana gayesinin ahlaki bir toplum meydana getirmek olduğu (Aydın, 2012, s. 305) gerçeğiyle de örtüşen bir durumdur. Bunun en açık ifadelerinden birisi, İslam Peygamberinin ahlaki erdemleri tamamlamak için gönderildiğini beyan etmiş olmasıdır (Buhârî, “el-Câmiu’s-şahîh”, s. 1).

Elbette seküler ahlak anlayışı olarak genelleyebileceğimiz ve ahlakın dinden kaynaklanmadığını veya ahlakın din ile herhangi bir ilişkisinin olmadığını savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Biz çalışmamızda bu yaklaşımları değerlendirmekten ziyade, “dinin ahlaki

mündemiç olduğu” yönündeki kabuller çerçevesinde din ile ahlakın ne denli yakın bir ilişkiye sahip olduğunu değerlendirmeye çalışacağız.

Din-Ahlak İlişkisinin Mantıki Zemini

Acaba, “Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.” demekle çok büyük bir iddia mı ortaya konulmuş olur? Aslında özellikle semavi dinlerin, giriş kısmında özetlemeye çalıştığımız ahlaka ilişkin durumları, dinlerin ahlak(lı olmak) ile bir sebep-sonuç ilişkisine sahip olduğunu göz önüne sermektedir. Ancak, zikrettiğimiz bitişik şartlı önermeden üretilecek bir kıyasın muhtemel sonuçlarının tahlili dikkatle incelenmeye değer niteliktedir. Bu tahlili yapmadan önce bitişik şartlı kıyaslara kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Seçmeli kıyaslarda sonuç veya sonucun karşıt hâli yalnızca anlam olarak değil aynı zamanda şekil bakımından da öncüllerde bulunur (Öner, 2011, s. 147). Şartlı kesin kıyaslar ise öncüllerinden en az birisi şartlı önermelerden oluşan kıyaslardır (İbn Sînâ, 2013, s. 46). Bir öncülü bitişik şartlı, diğer öncülü yüklemli önermeden oluşan kıyaslara ise “bitişik şartlı kıyas” adı verilir (Emiroğlu, 2011, s. 167-168).

Bu kıyaslarda ilk öncül "... ise" bağlacı kullanılarak oluşturulur ve yüklemli olan ikinci öncül ilk öncülün bileşenlerini tasdik veya inkâr eder (Ural, 2011, s. 103). Dolayısıyla, bitişik şartlı kıyaslarda, mukaddem ile tali arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden “mukaddemi onaylama”, “mukaddemi onaylamama”, “taliyi onaylama” ve “taliyi onaylamama” olmak üzere dört kıyas şekli ortaya çıkar ki bunlardan yalnızca ikisi geçerlidir (Hasırcı, 2008, s. 147). Durumu bir örnek ile değerlendirelim.

1. Mukaddemi onaylama:

A ise B’dir.

Elektrik kesilirse buzdolabı çalışmaz.

A’dır.

Elektrik kesilmiştir.

B’dir.

Buzdolabı çalışmamaktadır.

2. Mukaddemi onaylamama:

A ise B’dir.

Elektrik kesilirse buzdolabı çalışmaz.

A değildir.

Elektrik kesilmemiştir.

B değildir.

Buzdolabı çalışmaktadır.

3. Taliyi onaylama:

A ise B’dir.

Elektrik kesilirse buzdolabı çalışmaz.

B’dir.

Buzdolabı çalışmamaktadır.

A’dır.

Elektrik kesilmiştir.

4. Taliyi onaylamama:

A ise B’dir.

Elektrik kesilirse buzdolabı çalışmaz.

B değildir.

Buzdolabı çalışmaktadır.

A değildir.

Elektrik kesilmemiştir.

Yukarıdaki kıyaslardan birincisi geçerlidir. Bunun sebebi, elektriğin kesilmesi ile buzdolabının çalışmaması arasında açık bir sebep-sonuç ilişkisinin bulunmasıdır. Yani, buzdolabının çalışmaması elektriğin kesilmesinin zorunlu bir sonucudur. Aynı şekilde dördüncü kıyas da geçerlidir çünkü buzdolabının çalışıyor olması elektriğin kesilmemiş olmasını zorunlu kılmaktadır.

Oysa, aynı durum ikinci ve üçüncü kıyaslar için söz konusu olamaz. Zira, elektriğin kesilmesi buzdolabının çalışmamasının bir sebebi olmakla beraber tek sebebi değildir. Buzdolabı bir arızadan veya fişi çekilmiş olduğundan dolayı da çalışmıyor olabilir. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü kıyaslardaki çıkarım geçerli değildir.

Benzer bir analizi “Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.” önermesinin birinci öncül olarak kullanıldığı örnekler üzerinde yaparak devam edelim.

1. Mukaddemi onaylama:

Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.

X, A dinine inanıyor.

X, ahlaklıdır.

2. Mukaddemi onaylamama:

Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.

X, A dinine inanmıyor.

X, ahlaklı değildir.

3. Taliyi onaylama:

Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.

X, ahlaklıdır.

X, A dinine inanıyor.

4. Taliyi onaylamama:

Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.

X, ahlaklı değildir.

X, A dinine inanmıyor.

Bu örneklerde de önceki örnekte olduğu gibi, ikinci ve üçüncü kıyasların geçersiz olduğu açıktır. Bunun sebebi, din ile ahlaklı olmak arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin varlığı kabul edilse bile beşerî anlamda ahlaklı olmanın tek sebebinin bir dine mensup olmaya indirgenmesi hayli güçtür. Nitekim, “Bir dine mensup olmayanlar ahlaksızdır.” önermesini doğrulayacak bir veriye veya tecrübeye sahip olduğumuz söylenemez.

Birinci kıyas ise geçerli bir kıyastır, çünkü özellikle semavi dinlerin temel amaçlarından birisinin ahlaklı toplumlar inşa etmek olduğu gerçeğinden hareketle din ile ahlak arasında bir sebep sonuç ilişkisinin varlığını kabul etmek doğaldır. Hatta, bir dine inananlar için o dinin mensuplarının ahlaklı olduğunu savunmak son derece rasyonel bir tutumdur.

Dördüncü kıyas da şeklen geçerli olmakla beraber, din ile ahlak arasındaki sebep sonuç ilişkisini daha belirgin bir biçimde ortaya koyduğu için bu kıyasın çeşitli itirazlara hedef olması muhtemeldir. Yani, “X ahlaklı değildir, o halde X, A dinine inanmıyor.” şeklindeki bir çıkarım pratikte katı bir tutum olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bu noktada “Amel imandan bir cüz müdür?” tartışmasına girmek niyetinde de değiliz. Ancak, “Bir kişi A dinine inanıyorsa, o kişi (o dinin ahlaki öğretileri çerçevesinde) ahlaklı olur.” önermesinin *eylem veya davranışlarla* değil, *kişilik veya karakterle* ilgili olduğunu söylemenin eleştirileri büyük oranda bertaraf edeceği kanaatindeyiz.

Daha açık ifade etmek gerekirse, bir insanın bir taraftan bir dine inanırken diğer yandan o dinin en temel öğretilerine aykırı davranışlarda bulunması insani zaafardan kaynaklanan hatalar olarak değerlendirilebilir. Oysa, insanın inandığını iddia ettiği dinin esas kabul ettiği sınırları sistematik bir biçimde ihlal etmesini, hatta o dairenin içine nadiren dâhil olmasını en azından *tutarsızlık* olarak değerlendirmek son derece doğal görünmektedir. Bu durumu bir tutarsızlık olmaktan çıkarmak ise ya dinin ahlaklı bireylerden oluşan toplumlar inşa etme hedefini askıya almakla ya da iman ile ahlak arasındaki sıkı bağı olabildiğince belirgin bir biçimde ortaya koymakla mümkün olacaktır.

Hâl böyleyken, bir dine mensup bir kişinin o dinin ahlaki öğretilerinin dışında hareket edebilmesi mümkün olabilir mi? Bu soruya 2+2=4 kesinliğinde cevap vermek söz konusu olamaz. Ancak, biz bu sonucu doğuran bazı durumları değerlendirmeye çalışacağız.

Din-Ahlak İlişkisi Çerçevesinde Amaç ve Sonuç

Bu kısımda öncelikle din-ahlak ilişkisi çerçevesinde amaç-sonuç konusunu değerlendireceğiz. Bu bağlamda ahlak teorilerini detaylı olarak ele alma imkânına sahip olmasak da ahlakın temeli olarak faydayı kabul eden (Mill, 1986, s. 10-11) sonuç odaklı ahlak anlayışı ve bu anlayışı reddeden ve Kant tarafından savunulmuş olan ödev/niyet odaklı ahlak anlayışına kısaca değinmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Düşünce tarihine bakıldığında geleneksel olarak üç ahlak sisteminin savunulduğu görülebilir. Bunlardan ilki, ihtirasların giderilmesini esas alan hazcılıktır. İkinci sistem faydacılık olarak bilinen ve hesap ile belirlenmiş çıkarları esas alan yaklaşımdır. Üçüncü ekol ise ideal bir amacın veya bir ülkünün gerçekleştirilmesini merkeze alan ödev ahlakıdır (Bertrand, 2001, s. 85).

Bentham tarafından ortaya atılmış ve Mill tarafından sistemleştirilmiş olan faydacı ahlak anlayışının ölçütü *yarardır* (Hançerlioğlu, s. 2012). Faydacılıkta iyinin tespit edilmesinde ölçüt olarak genel manada eylemlerin *sonuçları* dikkate alınır. Örneğin, “Müzik iyidir.” ya da “Tıp bilimiyle uğraşmak iyidir.” yargılarının temelinde ne olduğu sorulduğunda, “Müzik iyidir çünkü ruha iyi gelir.” ya da “Tıp bilimiyle uğraşmak iyidir çünkü bu bilim insanların sağlıklı olmasına hizmet eder.” denilebilir (Mill, 1986, s. 7). Dikkat edilecek olursa bu örneklerde *iyilik* sonuca bakılarak tespit edilmiştir.

Bir yandan hazcılığa diğer yandan ise doğalcılığa benzeyen faydacılığı bu iki anlayışla birlikte egoizmden de ayıran önemli bir nokta vardır. Faydacılıkta, başkalarının mutluluğuna kayıtsız kalarak yalnızca kendi mutluluğunun peşinde koşmak söz konusu değildir. Bunun yerine herkesin veya mümkün olduğunca çok sayıda insanın mutluluğu amaçlanır (Cevizci, 2018, s. 74). Bir başka ifadeyle, burada kastedilen mutluluk yalnızca eylemde bulunan insanın değil, o eylemle ilgili olan tüm insanların mutluluğudur (Tepe, 2018, s. 21).

Faydacılıkla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da *düşük* ve *yüksek* hazların birbirinden ayrılmasıdır (Mill, 1986, s. 14-15). Bu ayrımı yapmak için temelde iki esas dikkate alınmalıdır. Bunlardan birincisi hazların *nicelik* yönünden

değerlendirilmesidir. Amaçlanan hazlar miktarca çok olan ve daha uzun süren hazlar olmalıdır. İkinci esas ise *niteliklidir*. Manevi hazlar daha üstün kabul edilmeli ve maddi hazlara tercih edilmelidir (Ülken, 2016, s. 87-88).

Özetleyecek olursak, faydacılıkta mutluluğun “haz” ve “acı yokluğu” şeklinde yorumlanmasından hareketle, bir eylem ancak haz ve acı yokluğu ile sonuçlanıyorsa doğrudur (Feldman, 2009, s. 40). Bu da gösteriyor ki bir eylemin doğruluğu ancak onun sonucuna bakılarak belirlenebilir.

Ne var ki, Kant’a göre “ödev” pratik usun iradeye buyurduğu ve değeri sonuçta değil niyette olan şeydir (Kant, 2016, s. 170). Böylece açık bir biçimde anlaşılıyor ki, faydacılıkta esas olarak kabul edilen *sonuç* ödev ahlakı açısından bakıldığında yerini *niyete* bırakmaktadır. Ayrıca, bu anlayış açısından bakıldığında amaçların araçlara indirgenmesi mümkün değildir (Kant, 2018, s. 46).

Ödev ahlakının temelinde pratik usun şu buyruğu bulunur: Eylemlerini öyle bir ilkeye dayanarak gerçekleştir ki o ilkenin evrensel olmasını kabullenebilesin (Kant, 2018, s. 46). Örneğin, bir insan zor durumda kaldığında yalan söylemeyi aklından geçiriyorsa “zor durumda kalan bir insanın yalan söyleyebilmesi”nin evrensel bir ilkeye dönüşmesini kabul etmedikçe bu eylemde bulunmamalıdır.

Ödev ahlakının mutluluk ile ilişkisinden söz etmemiz gerekirse iki noktaya işaret etmemiz yerinde olacaktır. Birincisi, ödevde uygun eylemin mutlak surette mutluluğa giden bir yol olduğu, dolayısıyla ödevde uygun olan eylemlerin peşi sıra mutluluğun geleceği ampirik olarak ispatlanamaz. İkincisi, bir insanın mutluluğa ulaşacak beceri veya zekaya sahip olması, o insanın erdemli olmasından farklı bir şeydir (Akarsu, 1982, s. 250).

Özetle ifade edecek olursak, bu yaklaşıma göre eylemlerin doğruluğu sonuçtan ziyade niyete veya eylemin ödevden kaynaklanıp kaynaklanmadığına göre belirlenmelidir (Kant, 2018). Kant’ın da kullandığı bir örneğin uyarlamasını paylaşarak bu yaklaşımın anlaşılmasına katkı sağlayabiliriz.

Elinde oldukça büyük bir banknotla bakkala giden küçük bir çocuk düşünelim. Çocuk paranın değerini bilebilecek yaşta değildir ve bakkaldan bir sakız almak istemektedir. Bakkalı işleten kişi durumu fark eder ve çocuktan parayı alıp sakızı verir. Daha sonra çocuğun anne veya babasına durumu anlatır ve parayı iade eder. Öncelikle belirtmek isteriz ki, bakkalı işleten kişinin davranışı *ödevde uygundur*. Ne var ki, bir eylemin ödevde uygun olması o eylemin *ödevden kaynaklandığı* anlamına gelmez. Ödev ahlakına göre bir eylemin doğru olup olmadığını belirlemek ancak eylemin ödevden kaynaklandığının bilinmesi ile mümkündür.

Bu yaklaşımın son derece haklı gerekçeleri vardır. Zira, o kişi parayı iade ederken bunu sırf ödevden kaynaklandığı için değil, itibarının zedelenebileceği korkusuyla da yapmış olabilir. İnsanların güvenini kaybetme ve sonuç olarak müşterilerin ve kazancın azalacağı endişesiyle gerçekleştirilmiş bir eylem, ödevde uygun olsa da ödevden kaynaklanmadığı için doğru eylem olarak kabul edilemez. Nihayetinde doğru amaçlara doğru araçlarla ulaşmak esas olmalıdır (Arslan, 2010, s. 146).

Bu yaklaşımın aslında İslam düşüncesinde de var olduğunu ifade etmemiz gerekir. Örneğin, “Ameller niyetlere göredir.” hadisi (Beyhakî, 1424/2003, s. 10/323) de buna benzer bir anlayışı dile getirmektedir. Ayrıca, Gazâlî’nin, ahlakı tanımlarken eylemlerin zorlama olmaksızın çıkmasını vurgulamış olması (Gazâlî, t.y., III/2327) da hemen hemen aynı bakış tarzını yansıtmaktadır. Çünkü bu tanımda, her ne kadar ahlak hem iyiyi hem de kötüyü kapsıyor olsa da vurgulanan şey ahlaki eylemlerin düşünüp taşınarak ve sonuçları hesap ederek gerçekleştirilmediği yönündedir.

Ahlaki eylemlere dayanak olarak kabul edilen amaç-sonuç ayrımının oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira, amacın yerini sonucun aldığı senaryolarda ahlak sisteminin ne denli tahrip olacağını tahmin etmek güç olmasa gerek. Örneğin, belediye başkanı olmak isteyen bir siyasetçi düşünelim. Bu siyasetçinin amacı halka hizmet etmek olsun. Belediye başkanı seçildikten sonra bu amacını gerçekleştirdiğini ve dolayısıyla halkın sevgisini ve desteğini kazandığını varsayalım. Bu durumda denilebilir ki, belediye başkanının amacı halka hizmet etmek ve bu hizmetin sonucu da halkın desteğini kazanmaktır.

Malum olduğu üzere, bir adayın belediye başkanı olabilmesi demokrasilerde halkın oy vermesi, yani o adayı desteklemesi ile mümkündür. Bu durumu fark eden belediye başkanı, sonraki seçimlerde halkın desteğini kazanmayı ve oylarını almayı amaç olarak belirlemiş olsun. Bu kez, ilk seçimde sonuç olan halkın sevgisinin ve desteğinin kazanılması düşüncesi amaca dönüşmüş olur. O hâlde, belediye başkanı doğal olarak artık bu yeni amaca ulaşmak için çaba sarf edecektir. Ne var ki, halkın desteğini kazanmanın, onlara hizmet etmekten daha az külfetli yollarının keşfedilmesi çok zaman almayacaktır: Popülizm, baskı, tehdit, rüşvet ve benzeri.

Bu örnek bizlere amaç ile sonucun yer değiştirmesinin yıkıcı etkilerinin hangi boyutlara ulaşabileceğini göstermektedir. Acaba benzer durumlar din-ahlak ilişkisi çerçevesinde de söz konusu olabilir mi? Öyle görünüyor ki bu soruya müspet cevap vermek mümkündür. Yukarıdaki örnekleri “iyi bir insan olmak” ve “cennete gitmek” özelinde değerlendirebiliriz. Semavi dinler açısından bakıldığında, din mensuplarının amacı Tanrı’ya iman etmekle birlikte iyi insan olmak, bunun sonucu ise cennete gitmektir. Tam bu noktada amaç ile sonucun yer değiştirdiğini varsayalım. Böylece, amaç artık cennete gitmek olmuştur. Bu değişiklik ise cennete gitmenin yeni yollarını aramayı beraberinde getirebilir: Çeşitli ritüeller, ruhban sınıfından bir kişinin manevi desteği, din içerisindeki bir grubun mensubu olmak ve benzeri. Bu anlayış ise davranış düzeyinde değil, kişilik düzeyinde “kötü” olmanın telafisini mümkün kılacaktır.

Bu bağlamda ortaya çıkabilecek bir başka sorun ise hiyerarşik muğlaklıktır. Bu ifade ile kastettiğimiz şey somutun yerine soyutu, yakının yerine uzağı ikame etmek şeklinde özetlenebilir. Böylece bazen, dinin belirli bir hiyerarşi içinde emrettiği şeyleri, hiyerarşiyi muğlak hâle getirerek ters yüz etmek, hatta yok saymak söz konusu olabilir. Örneğin, İslam açısından bakıldığında, bir insanın başka insanlara karşı sorumlu tutulmasının belirli bir hiyerarşi içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Yani, iyilik yaparken yakından uzağa doğru veya daha muhtaç olandan başlayarak ilerlemek tercih edilmelidir. Bu hiyerarşi tahrip edildiğinde, ev halkından birisi veya bir komşuya karşı ahlaki sorumluluklarını yerine getirmemenin telafisi Tokyo’daki Müslümanların hâlini dert edinmek olabilir.

Buna benzer bir durum da sözde çok yüksek kutsal hedefler benimsemek ve o hedefe ulaşmak için her yolu mübah kabul etmektir. Bu hedeflere ulaşmak için bir araya gelmiş insanlardan oluşan gruplar bir noktadan sonra bireysel sorumlulukların ortadan kaldırılmasına kapı aralayabileceği gibi ahlaken kabul edilmesi mümkün olmayan, hatta dinin emirlerine açıkça aykırı olan eylemleri bile meşrulaştıracaktır. Bir noktadan sonra, İslam dininde açıkça yasaklandığı hâlde, kul hakkının yenildiği vakaları “elhamdülillah” diye başlayarak anlatmak bile söz konusu olabilecektir, çünkü hedef o kadar kutsaldır ki ahlaka uygunluk onun yanında furuattan sayılır.

Sonuç

Sonuç olarak iki hususu dile getirmek istiyoruz. İlk olarak, “dürüst davranmak” ile “dürüst olmak” ayrımını temel yapmak koşuluyla din ile ahlak arasında dinin sebep, ahlaklı olmanın ise sonuç olduğu zorunlu bir ilişki olduğu kanaatindeyiz. Bu ayrımı kayıt altına almamızın gerekçesi ise *dürüst davranmanın* eylem düzeyinde olmasının yanı sıra kesintili bir

biçimde gerçekleşebilmesi açısından din tarafından arzu edilen seçenek olmamasıdır. Oysa *dürüst olmak* karakter düzeyinde gerçekleşmesi dolayısıyla hem süreklilik arz eder hem de dinin vaz ettiği ahlak öğretilerine uygun olarak değerlendirilebilir. Bizim zorunlu ilişki olarak değerlendirdiğimiz de bu boyuttur.

İkinci olarak belirtmek isteriz ki, bir insanın belirli bir ahlaki öğretiyi benimsememesi anlaşılabilir bir durumdur. Anlaşılması zor olan ise bir ahlaki öğretiyi benimsemekle birlikte, o öğretinin temel kavramlarını tahrif ederek sistemin mutasyona uğramasına sebep olmaktır.

Mantık diliyle ifade edecek olursak, bir kıyas oluşturmak için önermelere, bir önerme oluşturmak içinse kavramlara ihtiyaç duyulur. Ancak tüm sistemin doğru işlemesi bunların varlığıyla teminat altına alınmış olmaz. Aristoteles'in de işaret etmiş olduğu gibi bütün, onu oluşturan parçalardan ibaret değildir, onlardan fazlasıdır. Nitekim bir önerme bir kavramlar yığını olmadığı gibi bir kıyas da önermeler yığını olarak değerlendirilemez. Kıyası kıyas yapan, onu oluşturan önermeler ve bu önermeler arasındaki ilişki iken önermeyi önerme yapan şey ise onu oluşturan kavramlar ve bu kavramlar arasındaki bağıdır.

Aynı şekilde, bir ahlak öğretilerini de bir kavramlar yığını olarak görmek o sistemin çökmesini beraberinde getirebilecek büyüklükte bir hata olacaktır. Amaç-sonuç ya da amaç-araç gibi kavramların birbirlerinin yerine ikame edilmesi öncelikle söz konusu ahlak sisteminin çökmesine sebep olabilir. Asıl büyük tehlike ise sistemin bozulmuş olduğunun fark edilmemesi ve ortaya çıkan yeni sistemin insanlar tarafından kanıksanması olacaktır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, A. (2010). *Felsefeye giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Aydın, M. S. (2012). *Din felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi.
- Bertrand, A. (2001). *Ahlâk felsefesi*. (Zeki, S. Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Beyhakî, E. (1424/2003). *es-Sünenu 'l-kubrâ*. Beyrut.
- Buhârî, E. (1422/2001). *el-Câmi 'u 'ş-şâhîh*. Dâru Tavki'n-Necât.
- Cevizci, A. (2018). *Etik-ahlak felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (2011). *Klasik mantığa giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Feldman, F. (2009). *Etik nedir?*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Gazâlî. (t.y.). *İhyâu 'Ulûmi 'd-Dîn*. (Aydın, A. Çev.). İstanbul: Karaoğlu Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (2012). Yararcılık. *Felsefe ansiklopedisi*. (Cilt. 7, ss. 233-235). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hasırcı, N. (2008). Seçmeli kıyaslarda geçersiz formlar (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışları. *Dini araştırmalar*, 10 (29), 145-160.
- İbn Sînâ (2013). *en-Necât*. (Şenel, K. Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Kant, I. (2016). *Pratik usun eleştirisi*. (Eyuboğlu, İ. Z. Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2018). *Ahlâk metafiziğinin temellendirilmesi*. (Kuçuradi, İ. Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kılıç, R. (2014). *Din felsefesi el kitabı*. Kılıç, R. ve Reçber, M. S. (Ed.). *Din ve ahlâk ilişkisi* (343-364). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Mann, W. E. (2004). *The Blackwell guide to the philosophy of religion*. Mann, W. E. (Ed.). *Theism and the foundations of ethics* (s. 283-304). Oxford: Blackwell Publishing.
- Mill, J. S. (1986). *Faydacılık*. (Coşkunlar, N. Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öner, N. (2011). *Klasik mantık*. Ankara: Divan Kitap.
- Özlem, D. (2019). *Etik - ahlak felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Taliaferro, C. (2004). *Contemporary philosophy of religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tepe, H. (2018). *Etik ve metaetik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

-
- Ural, Ş. (2011). *Temel mantık*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2016). *Ahlâk*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Zagzebski, L. (2005). *The Oxford handbook of philosophy of religion*. Wainwright, W. J. (Ed.). *Morality and religion* (s. 344-365). New York: Oxford University Press.
-